

УДК 347.61/.64(477)»364»
DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v2.2024.6>

Я. О. Менів

orcid.org/0000-0001-9824-4449

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

ДО ПИТАННЯ ЗМІН У СІМЕЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Сьогоденна ситуація, пов'язана з військовим станом в Україні, виявила практичні недоліки законодавства, надмірну бюрократію щодо документів або повну неможливість отримати певні послуги. Одночасно, такі обставини також проливають світло на правові рішення, які триватимуть навіть після припинення бойових дій. Сімейне право розвивається таким чином, щоб воно було здатним реагувати на війну та ефективно регулювати сімейні відносини. Проте низка питань залишаються неврегульованими у чинному законодавстві, що може призвести до проблем у правозастосовній практиці.

У цьому дослідженні буде розглянуто як теоретичні, так і практичні аспекти викликів сімейного законодавства під час дії воєнного стану в Україні.

Слід зазначити, що проблематика сімейних спорів в умовах дії воєнного стану на території України в більшій мірі стосується наступних питань:

- позбавлення батьківських прав;
- підстави і правові механізми повернення дітей, вивезених за кордон одним з батьків чи іншим членом сім'ї після 24.02.2022 р., евакуйованих та примусово переміщених дітей до країни-агресора;
- спільне забезпечення батьками інтересів дитини у вихованні, навчанні та визначенні її місця проживання;
- комунікаційні складнощі у взаємодії з дитиною другому з батьків чи іншим родичам;
- аліментні зобов'язання.

Також в умовах дії воєнного стану виокремлюється проблематика щодо спадкових спорів через такі фактори:

- пошкоджене/зруйноване майно, яке входить до спадкової маси;
- втрата документів, які слугують підтвердженням родинного статусу зі спадкодавцем;
- реалізація правомочностей дитиною – спадкоємцем;
- встановлення факту смерті (загибелі) спадкодавця;
- втрата правостановлюючих документів;
- підтвердження/встановлення факту народження дитини спадкодавця;

- здійснення спадкових прав під час перебування спадкоємця за межами країни;
- підтвердження фактів родинних зв'язків та інших обставин у справах щодо спадкування.

Варто зауважити, що сімейно-спадкові спори ускладнені фактором введення в Україні воєнного стану, оскільки наявна інтеграція ситуації в суміжні спори та судові провадження з державними органами стосовно питань виплат, пов'язаних з загибеллю члена сім'ї, призначення пенсії по втраті годувальника, отримання пільг та компенсацій, пов'язаних зі статусом члена сім'ї загиблого [1].

Важливо зазначити, що під час розгляду регулювання сімейних правовідносин, що 3 червня 2022 р. на веб-сайті Президента України було опубліковано петицію з проханням невідкладно забезпечити законодавчу можливість реєстрації сімейних стосунків особами однієї статі (No22/144562-ep). Зараз на міжнародному рівні не існує єдиного уніфікованого підходу до регулювання партнерств. Обсяг прав та обов'язків варіюється від країни до країни – від аналогічних до прав в офіційних шлюбах до обмежених лише фінансовими і майновими питаннями та статусом. Здебільшого учасники реєстрованого партнерства мають менший правовий захист, ніж партнери у шлюбі. Найчастіше обмеження стосуються питань усиновлення дітей (як третіх осіб, так і одного з партнерів) та спільного прізвища. Натомість цивільне партнерство зазвичай розширює можливості для двох повнолітніх осіб щодо спадкування чи наживання спільного майна, набуття статусу близьких осіб. Зазвичай реєстроване партнерство легше укласти та розірвати, аніж шлюб [2].

У пояснювальній записці до законопроекту зазначається: «Повномасштабне вторгнення росії в Україну актуалізувало впровадження інституту реєстрованих партнерств. Наразі воно є нагальною потребою, зважаючи на постійну загрозу життю і здоров'ю людей через проведення бойових дій. Насамперед це необхідно, щоб захистити права військових. Оскільки тисячі з них не можуть офіційно оформити свої стосунки, бо їхні партнери чи партнерки однієї з ними статі. І тому у випадках поранення, зникнення безвісти чи загибелі їхні сім'ї та вони самі не мають

достатнього юридичного захисту з боку держави» [3].

Проект закону № 9103 визначає правові та організаційні засади реєстрованих партнерств, правовий статус, особисті немайнові та майнові права і обов'язки реєстрованих партнерів, порядок і наслідки державної реєстрації та порядок припинення реєстрованого партнерства [4]. За словами В. Коломієць, чимало європейських країн спочатку вводили інститут реєстрованих партнерств і лише з роками повністю прирівнювали різностатеві та одностатеві пари [5]. У багатьох державах цей інститут однаково доступний і для різностатевих пар. Тому потребують ретельного вивчення та осмислення питання суб'єктного складу реєстрованого партнерства та його співвідношення зі шлюбом. У ст. 1 проекту закону № 9103 зазначається, що реєстрованим партнерством є зареєстрований у визначеному порядку добровільний сімейний союз двох повнолітніх осіб, однієї чи різної статі, в основі якого лежить взаємоповага, взаємо-розуміння, взаємопідтримка, взаємні права та обов'язки. Реєстроване партнерство не є шлюбом [4].

Доцільно відмітити і щодо соціального захисту такого партнерства варто відмітити наступне, що реєстрованому партнеру військовослужбовця передбачається надання соціального захисту. Зокрема, реєстрований партнер військовослужбовця має право на призначення та отримання грошової допомоги, виплату грошового забезпечення та інші виплати у випадках, передбачених законодавством про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Для цілей Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» реєстрований партнер військовослужбовця належить до сім'ї загиблого (померлого) ветерана війни, якщо він не уклав інший шлюб чи інше реєстроване партнерство.

У зв'язку з подібністю інститутів шлюбу та реєстрованого партнерства доцільно порівняти їх, виділивши найголовніші відмінності:

1. Суб'єкти укладення. Найсуттєвішою відмінністю між шлюбом та реєстрованим партнерством це можливість укладення партнерства одностатевими парами, що неможливо зробити у шлюбі.

2. Мета укладення. Хоча формально метою укладання шлюбу та реєстрованого партнерства є створення сімейного союзу, законодавець зменшує увагу створення сім'ї для реєстрованих партнерів. Так, в законопроекті акцентовано увагу виключно на матеріальних та нематеріальних правах безпосередньо партнерів, при цьому не згадано розподілу прав щодо дітей партнерів, прав на материнство та батьківство як це зроблено в Сімейному Кодексі. На наш погляд, укладення

реєстрованого партнерства це не тільки про створення сім'ї, а і встановлення правового зв'язку між особами, які не мають романтичних почуттів, але бажають з різних причин мати спільні права та обов'язки.

3. Права щодо дітей. Законопроект не містить жодних положень, які б регулювали питання батьківства партнерів.

4. Усиновлення. Реєстрованим партнерам заборонено усиновлювати дітей, на відміну від подружжя. На сьогодні Сімейний Кодекс вказує, що усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі.

5. Процедура реєстрації. Процедура реєстрації партнерства містить менше формальних вимог, зокрема, передбачено право дистанційного укладення зареєстрованого партнерства.

В усіх інших випадках майнові та немайнові права партнерів та подружжя ідентичні [6].

У цивільному шлюбі відносини між партнерами не реєструються офіційно, проте майно, набуте під час спільного життя, належить сторонам цивільного шлюбу на праві спільної сумісної власності. Реєстроване партнерство, натомість, передбачає реєстрацію в органах реєстрації актів цивільного стану та надає більше правових гарантій для партнерів. Обидва стани дозволяють партнерам жити разом і мати певні права, які обмежено схожі на права подружжя. Однак, реєстроване партнерство надає додаткові можливості та пільги, зокрема у випадку вступу одного з партнерів на військову службу.

Я зазначає Дудорова К.Б., ст. 3 чинного СК і сьогодні дає підстави вважати членами сім'ї, наприклад, двох неодружених чоловіків незалежно від їх сексуальної орієнтації, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Але правові наслідки такого сімейного союзу в законодавстві на сьогодні не визначені [7].

Наразі проект № 9103 знаходиться на доопрацюванні в комітетах Верховної Ради. Прийняття законопроекту вимагає комплексної зміни чисельного законодавства. у випадку ухвалення Верховною Радою України законопроекту № 9103 в існуючому вигляді інститут «реєстрованого партнерства» має значні шанси на популярність в українському суспільстві, адже він дозволяє офіційно закріпити відносини між двома особами, при цьому не обтяжує партнерів додатковими обов'язками, як наприклад обов'язок утримувати другого з партнерів, за аналогією зі шлюбом. Разом з тим, впровадження інституту реєстрованого партнерства ймовірно наштовхнеться на опір прихильників традиційних цінностей та представників консервативного табору українського соціуму.

Варто звернути увагу не тільки на теоретичний аспект розвитку сімейного права під час дії військового стану, й на практичний. З огляду на національне законодавство слід виокремити **Постанову Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду від 16 лютого 2024 року у справі № 465/6496/19** (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>), де зазначається щодо тлумачення ст. 161 СК України (спір між матір'ю та батьком щодо місця проживання малолітньої дитини), а саме, чи передбачає дана стаття модель спільної фізичної опіки батьків над дитиною. У пункті 67 Загального коментаря № 14 від 29 травня 2013 року Комітет ООН з прав дитини зазначив, що в інтересах дитини доцільно виходити зі спільної батьківської відповідальності. Приймаючи рішення в інтересах дитини, суддя має враховувати право дитини мати і зберігати стосунки з обома батьками. У Резолюції «Рівність і спільна батьківська відповідальність: роль батька» від 02 жовтня 2015 року № 2079 Парламентська Асамблея Ради Європи підкреслила необхідність поваги органів влади держав-членів до права батьків нести спільну відповідальність, забезпечивши, щоб сімейне право передбачало у разі роздільного проживання батьків або розірвання шлюбу можливість спільної опіки над дітьми в їх найкращих інтересах на основі взаємної згоди між батьками (пункт 2). Вищезазначене виокремлюється у п. 100 та п. 101 Постанови. Спільне батьківство слід сприймати як координацію між дорослими у їхніх батьківських ролях і здатність підтримувати та допомагати один одному, воно сприяє покращенню співпраці між батьками та зменшенню ризику потенційних суперечок, оскільки така модель вільна від тягаря переможець-переможений (п. 103). Водночас труднощі, пов'язані із спільною опікою, належать до початкового періоду адаптації, і завдяки тривалому контакту батьків ці труднощі поступово зникають. Спільна фізична опіка сприяє відкритому спілкуванню між батьками, мінімізації конфліктів та розчарувань, приносить користь стосункам матір-дитина і батько-дитина (п. 104). З урахуванням вищезазначеного, при вирішенні спору між розлученими батьками про визначення місця проживання дитини суд з урахуванням обставин справи має право розглянути питання щодо визначення місця проживання дитини з одним із батьків із забезпеченням контакту дитини з іншим з батьків чи застосування спільної фізичної опіки з почерговим проживанням дитини у помешканні кожного з батьків за відповідним графіком. У постановах від 26 жовтня 2022 року у справі № 750/9620/20, від 04 жовтня 2023 року в справі № 208/4667/20, від 14 грудня 2022 року у справі № 742/2571/21, від 10 січня 2024 року у справі № 183/3958/20 Вер-

ховний Суд звертав увагу на можливість застосування судами моделі спільної фізичної опіки батьків над дитиною (п. 105). Використання спільної фізичної опіки у цій справі спрямоване на повернення матері у життя і виховання дітей, які потребують як материнського, так і батьківського виховання, що у їх синтезі формують основу становлення дітей як повноцінних членів суспільства (п.121) [8].

Окремою складовою вирішення сімейних спорів є функціонування якісного судочинства під час дії воєнного стану є розвиток модуля Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи «Електронний суд». Паперове судочинство – це велика витрата часу, відсутність можливості швидкого доступу учасників до матеріалів справи, що зазвичай призводить до затягування судового процесу та створює певні складнощі в роботі адвокатів. З метою полегшення здійснення судочинства рішенням Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 року № 1845/0/15-21 було затверджено Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. На жаль, модулі «Електронний суд» та «Електронний кабінет», які забезпечують комунікацію учасників процесів та їх представників із судом, мають значну кількість недоліків, які уповільнюють роботу. Не звертаючи увагу на такі недосконалісті, «Електронний суд» істотно полегшив обмін процесуальними документами в електронній формі між учасниками судового процесу. Завдяки цьому процес подачі документів в суди став значно простішим. Наразі Міністерство цифрової трансформації проводить роботи стосовно оновлення електронного суду для його більш ефективного функціонування, що потім дасть більші можливості громадянам подавати позовні заяви, отримувати документи та здійснювати розгляд справ онлайн, а суддям – не друкувати низку документів, проводити засідання у форматі відеоконференції та економити час.

Література

1. Сімейні та спадкові відносини під час війни: актуальна практика : веб-сайт. URL:<https://www.hsa.org.ua/blog/simeini-ta-spadkovi-vidnosini-pid-cas-viini-aktualna-praktika> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Агапова В. У фокусі індексу реформ: впровадження реєстрованих партнерств. URL: <https://voxukraine.org/u-fokusi-indeksu-reform-vprovadzheniya-reystrovanyh-partnerstv>.
3. Пояснювальна записка до проекту Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» (№ 9103 від 13.03.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681896> (дата звернення: 20.01.2024).
4. Проект Закону «Про інститут реєстрованих партнерств» (№ 9103 від 13.03.2023 р.). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41497> (дата звернення: 20.01.2024).

5. Коломієць В. «Одностатеві шлюби» та реєстровані цивільні партнерства. Чому одного в Україні не буде і як планується реалізувати інше. Українська правда. Життя. 7.03.2023р. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/03/7/253207/> (дата звернення: 20.01.2024).

6. Єрмак В.В., Катурга В.В. Порівняння інституту шлюбу та зареєстрованого партнерства. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/31.pdf

7. Дудорова К.Б. Укладення шлюбу: проблеми правового регулювання в умовах воєнного стану. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/29.pdf

8. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 465/6496/19 (провадження № 61-16408св23) від 16.02.2024. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117074192>.

Анотація

Менів Я. О. До питання змін у сімейному законодавстві України у період воєнного стану – Стаття.

Українське суспільство зіштовхнулося з багатьма викликами в умовах військового стану. Усі сфери життя зазнали змін, а отже і законодавство повинно оперативна реагувати на нові реалії. Окрім цього, враховуються також й євроінтеграційні процеси, які мають вплив на сферу сімейного законодавства, вимагаючи гармонізації норм відповідно до міжнародних стандартів. Слід констатувати, що в Україні активізувалася правотворча робота у сфері забезпечення права на шлюб та сім'ю.

У цьому дослідженні буде розглянуто як теоретичні, так і практичні аспекти викликів сімейного законодавства під час дії воєнного стану в Україні.

Зазначено, що ст. 157 Конституції України гарантує заборону внесення змін до Конституції України, а отже в умовах воєнного стану під час війни інститут шлюбу не зазнаватиме істотної трансформації.

Розглянуті деякі аспекти законопроекту «Про інститут реєстрованих партнерств», який передбачає запровадження реєстрованого партнерства, а не одностатєвого шлюбу. Наразі впровадження даного інституту є нагальною потребою, зважаючи на постійну загрозу життю і здоров'ю людей через проведення бойових дій. Насамперед це необхідно, щоб захистити права військових. Крім того, нарисно окреслено співвідношення реєстрованого партнерства з інститутом шлюбу. Автори законопроекту пропонують процедуру державної реєстрації реєстрованого партнерства, яка фактично дублює процедуру реєстрації шлюбу, проте є спрощеною. Так, у певних випадках зареєструвати реєстроване партнерство можна за відсутності одного з партнерів. Особам, які пройшли процедуру реєстрації партнерства видається відповідне свідоцтво.

У дослідженні розглянута судова практика свідчить, що дана тематики розширюється з кожним днем, що у свою чергу дає можливість систематизу-

вати методику використання норм. На сьогоднішній день, суди в Україні продовжують активно виконувати свої обов'язки з метою забезпечення громадянам можливості використовувати гарантоване Конституцією України право на судовий захист навіть у період дії воєнного стану.

Ключові слова: сімейне право, реєстроване партнерство, практика вирішення сімейних спорів, військовий стан.

Summary

Meniv Ya. O. On the issue of changes in family legislation of Ukraine during martial law – Article.

Ukrainian society has faced many challenges under martial law. All spheres of life have changed, and therefore legislation must respond promptly to new realities. In addition, European integration processes are also taken into account, which have an impact on family law, requiring harmonisation of norms in accordance with international standards. It should be noted that lawmaking in Ukraine has intensified in the area of ensuring the right to marriage and family.

This study will examine both theoretical and practical aspects of the challenges to family law during martial law in Ukraine.

It is noted that Article 157 of the Constitution of Ukraine guarantees the prohibition of amendments to the Constitution of Ukraine, and therefore, under martial law during the war, the institution of marriage will not undergo significant transformation.

The author examines some aspects of the draft law “On the Institute of Registered Partnerships”, which provides for the introduction of registered partnerships rather than same-sex marriage. Currently, the introduction of this institution is an urgent need, given the constant threat to human life and health due to the ongoing hostilities. First of all, it is necessary to protect the rights of the military. In addition, the draft law outlines the relationship between registered partnerships and marriage. The authors of the draft law propose a procedure for state registration of a registered partnership that actually duplicates the procedure for registering a marriage, but is simplified. Thus, in certain cases, a registered partnership may be registered in the absence of one of the partners. Persons who have completed the partnership registration procedure are issued a certificate.

The reviewed court practice shows that this topic is expanding every day, which in turn makes it possible to systematise the methodology of applying the rules. As of today, the courts in Ukraine continue to actively fulfil their duties in order to ensure that citizens have the opportunity to exercise the right to judicial protection guaranteed by the Constitution of Ukraine even during the period of martial law.

Key words: family law, registered partnership, family dispute resolution practice, martial law.